

JUHÁSZ PÉTER

Az Árpádok trónöröklési rendje a 10–12. században

Dolgozatom az Árpádok régóta vitatott 10–12. századi trónöröklési rendjét vizsgálja. A kérdéssel foglalkozó kutatók érveltek az elsőszülött fiú trónöröklési joga mellett (*primogenitura*), akinek hiányában a testvér örökölhette, illetve az elsőszülött kiskorúsága esetén az apa nagykorú testvére jogot formálhatott az uralomra.¹ Hangsúlyozták az életben lévő legidősebb fiú kizárólagos trónöröklését is, I. Béla trónigényét idegen, lengyel szokással magyarázva.² Nomád párhuzamok alapján felmerült a testvérek és unokatestvérek trónöröklésének keletről hozott hagyománya.³ Bartoniek Emma alapos elemzésével azt állapította meg, hogy a 10–11. századra a *senioratus* rendje honosodott meg, amelyet a 12. század közepétől, II. Géza korától kezdett felváltani a *primogenitura*, amely a 13. századra kizárólagossá vált.⁴ R. Kiss István viszont úgy látta, hogy a szokásjog a családtagok közül a családalapító őshöz, Árpádhoz életkorától függetlenül legközelebb állót tekintette jogos uralkodónak, ez a rokonságfoki örökösödés (*successio gradualis*). A *primogenitura* (*successio linearis*) csak III. Bélától kezdve vált kizárólagossá.⁵ Deér József szerint a királyság korában is tovább élő, pogány eredetű vérségi tekintély elvben a dinasztia összes férfitagját trónképesé tette, ugyanakkor a trónöröklésnek nem létezett hagyományos rendje.⁶ Az újabb kutatás is az Árpád-nemzetséghez tartozást határozza meg a trónbetöltés egyetlen kritériumaként.⁷

A trónöröklés és a hatalom családon belüli megosztásának vizsgálatakor elvi kérdéssé vált a 10–13. századi magyar gyakorlat külföldi párhuzamainak és eredetének meghatározása. Domanovszky Sándor kizárólag európai, frank, germán és cseh példákat ismertetett, míg a keleti párhuzamokat figyelmen kívül hagyta.⁸ Ezzel szemben Nagy Géza álláspontja szerint – ha az elhunyt uralkodónak nem csupán fia, hanem öccsei is voltak – a nyugatitól eltérő trónutódlási rend léte lehetett az ismétlődő viszályok forrása. A nomád török népeknél nem az egyenes fiági leszármazási rend szerint történt a trónutódlás, hanem a testvérek vagy unokatestvérek kor szerint követték egymást az uralkodásban. Bilgä kagán és öccse, Kül-Tegin feliratában olvasható: „Az ember fiai fölött ősapám, Bumin kagán és Istämi kagán uralkodott.” „Utánuk fiatalabb testvéreik lettek a kagánok, [majd] az ő fiaik lettek a kagánok; De a fiatalabb testvérek nem értek fel az idősebb testvérekig, a fiúk nem hasonlítottak az

¹ Fraknói Vilmos: *A királyi trónöröklés rendje az Árpádok korában*. Katholikus Szemle, 1913. 3–30.

² Domanovszky Sándor: *Trónöröklés az Árpádok korában*. Budapesti Szemle, 1913. 371–398.

³ Nagy Géza: *Trónöröklés az Árpádok alatt*. Turul, 32. évf. (1914) 19–25.

⁴ Bartoniek Emma: *Az Árpádok trónöröklési joga*. Századok, 60. évf. (1926) 9–10. sz. 785–841.

⁵ Dr. R. Kiss István: *Trónbetöltés és ducatus az Árpádokban*. Századok, 62. évf. (1928) 7–8. sz. 733–765., 9–10. sz. 849–868.

⁶ Deér József: *Pogány magyarság keresztény magyarság*. Budapest, 1938. 27–28., 91–92.

⁷ Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. (A magyarság a 9–10. században)*. Szeged, 2015. 513.

⁸ Domanovszky: *Trónöröklés az Árpádok korában*, 368–376.

apákhoz.” „...meghalt az én kagán atyám [Elteris].” „Azután nagybátyám vette át a hatalmat.” „Én [Bilgā] magam a tardus nép sadja voltam kagán bátyám uralkodása alatt.”⁹ Ez volt a gyakorlat a nomád Karahánidák, Dzsingiszidák, szeldzsukok, türkmének körében.¹⁰ A két irányzat máig töretlenül jelen van a történeti kutatásban. A 9–10. századi magyar fejedelemség rendszerét a nomád türk-kazár államszervezetből származtató Györffy Györggyel szemben azt a 10–12. századi lengyel, cseh és orosz államszerveződéssel párhuzamba állító Kristó Gyula megállapítása szerint a nomád „adatok bekapcsolása az európai típusú feudális alakulatok dinasztiai belüli területi megosztásának vizsgálatába alapvető elvek negligálását jelentené.”¹¹ Elemzésem a konkrét események vizsgálatával, az összes lehetséges magyarázat számbavételével kívánja feltárni a trónöröklés gyakorlatának eszmei hátterét.

1. Nagy szerencsénkre írott forrás, a *De Administrando Imperio* (DAI) őrizte meg a 10. század közepéről a magyar nagyfejedelmek akkor érvényes, a jelek szerint szokásjogon alapuló öröklési rendjét: „Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme.”¹² A 40. *caput*-ban részletesen olvasható Árpád nemzetségének genealógiája: „Tudnivaló, hogy Árpád, Turkia nagy fejedelme négy fiat nemzett: elsőnek Tarkacsut, másodiknak Jelet, harmadiknak Jutocsát, negyediknek Zoltánt. Tudnivaló, hogy Árpád első fia Tarkacsu nemzette fiát, Tevelit, a második fiú, Jeleg nemzette fiát, Ezelet, a harmadik fiú, Jutocsa nemzette fiát, Falicsit, a mostani fejedelmet, a negyedik fiú, Zoltán nemzette fiát, Taksonyt. Tudnivaló, hogy Árpád fiai mind meghaltak, de unokái, Fali, Tasi és Taksony életben vannak. Tudnivaló, hogy Teveli meghalt, és az ő fia barátunk, Termacsu, aki a minap jött fel...”¹³ Az első nemzedék, Árpád fiainak halálát a DAI nem véletlenül hangsúlyozhatja, ezért jöhetnek az unokák sorra az öröklésben: a harmadik ágbeli Falicsi, aki most fejedeleme, (testvére?) Tasi és unokatestvérük, a negyedik ágbeli Takszi [Taksony]. Árpád első ágbeli unokája, Teveli meghalt, de él fia, Termacsu. Árpád második ágbeli unokája, Ezeleg sorsa nincsen említve. Az első ágbeli Teveli, a második ágbeli Ezeleg bizonyos illetve valószínű halála magyarázhatja Falicsi uralmát, akinek ismert utódja a negyedik ágbeli Takszi, a magyar krónikák Taksonya. Feltűnő, hogy a következő, a dédunokák generációjából egyedül az első ághoz tartozó Termacsu neve kerül említésre. Ez annak világos jelzése, hogy a negyedik ágbeli Taksony után újra az első ág kerül sorra. Forrásunk minden generációban következetes módon az Árpád-fiak születési sorrendjében szerepelteti az egyes ágakat. Ezt az eljárást aligha a lejegyző rendszerezési kényszere eredményezhette, hiszen a két idősebb ágban elhalt unokákat biztosan egymás után követte a trónon a harmadik és a negyedik ág képviselője. Árpád fiági leszármazottai tehát egy meghatározott rend szerint követhették egymást a főhatalomban. E rendszer két sarokpontja a fiági leszármazás az első nagyfejedelemtől, Árpádtól, és az egyes ágaknak a főhatalomban történő váltakozó részesedése minden generációban.¹⁴

⁹ *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Szerk. Györffy György. Budapest, 1986. 58., 60. (a továbbiakban: MEH)

¹⁰ Golden, Peter B.: *An introduction to the history of the Turkic peoples: ethnogenesis and state formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden, 1992. 147–148.

¹¹ Kristó Gyula: *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Budapest, 1974. 14. 16. l.

¹² Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította Moravcsik Gyula. Budapest, 1950. cap. 38, 170–173. (a továbbiakban: DAI)

¹³ DAI 1950, cap. 40. 178–179.

¹⁴ Vö. Tóth: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza*, 500.

A magyar krónika azonban Árpád–Zolta–Taksony–Géza–István egyenes ági öröklésről tud, Árpád többi fiáról nem is szól: „*Almus genuit Arpad, Arpad genuit Zoltan, Zoltan genuit Toxun.*”¹⁵ Lehetetlen eldönteni, hogy pusztán az emlékezet hiányosságáról van-e szó, avagy szándékos *damnatio memoriae*-val állunk-e szemben. Domanovszky Sándor a magyar krónikák alapján a 10. századi Árpádok egyenes ági trónöröklését valószínűsítette. Úgy vélte, hogy a fiúörökösödés elvével szemben a testvérörökösödés, a *senioratus* vagy a teljes korú férfi családtagok trónöröklési jogát valló nézetek fő forrása, a 12. századi Kinnamos, Mánuel császár udvari történetírója nem hiteles kútfő, mert célja a császár magyarországi beavatkozásának elvi megtámogatása volt. Kinnamost Konstantinos császár adatai sem támasztják alá, mert ő nem testvérek, hanem unokatestvérek örökösödési jogáról szól a besenyők esetébe, ahol nem az uralkodó nemzetség egy ágán belül öröklődött az uralom, hanem a trón ágról-ágra szállt át.¹⁶ Meglepő érvelés ez, hiszen a DAI soraiból a 10. századi Árpádok esetében is ágról-ágra szálló hatalom olvasható ki. Kálmán és Álmos idejében nem létezett másik ág, azonban Szent István és Vazul, Géza, László és Salamon, valamint II. Béla és Borics esetében unokatestvérek, tehát különböző ágak trónöröklési joga volt a tét. Domanovszky a magyar követséggel közvetlen kapcsolatban álló Konstantinnál az *arkhón* szó elasztikus használatát valószínűsíti, míg a Liudprandnál Taksonyra használt *rex* kifejezést pontos terminusként értékeli, közvetlen értesülést feltételezve azon az alapon, hogy a krónikás a magyarok által megtámadott Berengár titkára volt. Ebből következtet arra, hogy aligha lehetett 948–950 körül Falicsi arkhónként nagyfejedelem, ha 947-ben Taksony már *rex*, azaz nagyfejedelem volt. Ugyanezen az alapon veti fel, hogy Falicsi trónját miért nem örökölte Tas, vagy miért nem a legidősebb ágra szállt vissza, hanem éppen a legfiatalabbhoz tartozó Taksonyra. Szerinte ez csak úgy magyarázható, hogy Árpád idősebb fiai még az ő életében meghaltak, és így a fiúörökösödés elve alapján a trón a legfiatalabb Zaltára szállt, s az ő ágában öröklődött tovább.¹⁷

A DAI megbízhatóságára utal azonban, hogy Konstantin pontosan ismerte a hármaskörű fejedelemség rendszerét is, amiről Liudprand nem is szól. Az *arkhón* szóval a gyula és a *karkhas* méltóságát magyarázza, Árpád *megas arkhón* címe pedig egyedi lehet, az alapító fejedelem kiemelése. Falicsi *arkhón* címének értékét az a tény adja meg, hogy rokonait, Tas, Taksonyt és Termacsut nem illeti e címmel a császár. Taksony *rex* címezése Liudprandnál pusztán aktuális seregvezérségére utalhat. A DAI szerint Turkia fejedelme mindig Árpád nemzetségéből kerül ki: „*Ἐχουσί δὲ κεφαλὴν πρῶτην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπαδῆ κατὰ ἀκολουθίαν καὶ δύο ἐτέρους, τὸν τε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν, οἵτινες ἔχουσι τάξιν κριτοῦ.*”¹⁸ Kiss István szerint a „*κατὰ ἀκολουθίαν*” kifejezés azt jelenti, hogy pontosan meg volt szabva a választást kizáró öröklési rend, amely szerint Árpád utódai a fejedelmi méltóságot elnyerték. Kiss ezt a rendszert „rokonságfoki örökösödésnek” (*successio gradualis*) nevezte. Eszerint, mint mondtuk, azon családtagot illeti meg az uralom, aki a közös őshöz leszármazás szerint a legközelebb áll, életkorától függetlenül. Ugyanakkor számos esetben nehezen különböztethető meg a *senioratus*, a testvér- és a rokonságfoki örökösödés, mert rendjük többnyire ugyanazt a családtagot jelöli ki. Kiss leszögezte: az a tény, hogy Zoltát nem fia, Taksony,

¹⁵ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II.* Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapest, 1937–1938. Reprint kiadás, Budapest, 1999. I. 285. (a továbbiakban: SRH)

¹⁶ Domanovszky: *Trónöröklés az Árpádok korában*, 377–380.

¹⁷ Domanovszky: *Trónöröklés az Árpádok korában*, 381–383.

¹⁸ DAI 1950, cap. 40. 178.

hanem Falicsi követte, önmagában kizárja az egyenes ági öröklés rendjét.¹⁹ Nagy Géza úgy vélte, ha Tarkacsu és Jeleg fejedelemsége bizonytalan is, Falicsié kétségtelen. Ezért az elsőszülöttségi öröklési rend két szempontból is kizárható. Egyrészt Zoltát nem fia, Taksony követte, másrészt, bár Árpád első fiának, Tarkacsunak unokája, Termacsu is életben volt 948–952 táján, a fejedelem mégsem ő volt, hanem oldalágbeli unokabátyja. Nagy kiemelte, hogy az Árpádok életében mindvégig élt az ősi öröklési rend hagyománya, hiszen az előkelők egy csoportja még II. András ellenében is Görögországba kivándorolt nagybátyja, Géza herceg fiait akarta trónjára helyezni, IV. Béla halála után pedig az utószülött István, a király öccse próbálta megszerezni a trónt.²⁰ A „κατὰ ἀκολουθίαν” kifejezést az újabb kutatás is Árpád vér szerinti utódaira értette, ám a DAI szövegének legkorábbi ránk maradt másolatát tartalmazó párizsi kódex tanúsága szerint e két szó közbeszúrás, ugyanis nem csak utána, hanem előtte is található központosítás. Így viszont ’sorrendben van’ értelemben a gyula és *karkhas* rangbeli helyzetét adná meg az első fejedelemhez képest.²¹ Adatunk tehát nem hasznosítható rögzített öröklési rend létének igazolására.

2. „*Erat autem Cupan filius Calvi Zyrind, qui etiam vivente Geycha (Geysa) duce, patre Sancti Stephani regis ducatum tenebat. Mortuo autem Geycha duce Cupan voluit matrem Sancti Stephani regis sibi per incestuosum copulare connubium et Sanctum Stephanum occidere ducatumque eius sue subdere potestati. Hic fuerat dux Symigiensis.*”²² A somogyi dux házassági szándékát István dukátusának megszerzésével és István megölésével hozza kapcsolatba forrásunk. Ehhez a pannonnalmi alapítólevélben maga István teszi hozzá, hogy Somogy megye az atyai székből kívánta őt elűzni.²³ Sarolt feleségül vétele tehát István Gézától eredő méltóságának megszerzését jelentette. Ehhez önmagában Sarolt feleségül vétele nem segíthette volna hozzá, kizárólag akkor, ha ez a házasság egy olyan szokásjog része, amellyel az új férj a korábbi házastárs pozíciójába lép annak családján belül. Ez a levirátus, amely a *senioratus* rendszerének részeként a nomád népek ősi szokása. Az özvegy az elhunyt férj fiútestvérének felesége lett, tekintet nélkül annak saját feleségére. Deér Koppány *levir* házassági szándékát a szokásjogon alapuló öröklési rend ellenében fellépő fiatal rokonának nomád módra történő félreállításaként magyarázta.²⁴ E házassági formát nem csupán a pogányok gyakorolták, a sógorság kivételével a katolikus egyház sem tiltotta.²⁵ E szándék tehát nem bizonyítja Koppány pogány mivoltát, pusztán hatalmi célját jelzi.²⁶ Koppány házassági szándéka az írott forrásokban vérfertőző viszonyként jelenik meg. Ezzel Koppány egyedi büntetése nagy valószínűséggel kapcsolatba hozható.²⁷ Györffy György a volgai bolgárok nomád eredetű jogszokását hozta fel párhuzamként, ahol a vérfertőző házasságtörőt büntették felnégyeléssel. A kérdést utoljára vizsgáló Vázsonyi Ottó azonban úgy vélte, mivel a levirátust

¹⁹ R. Kiss: *Trónbetöltés és ducatus az Árpádkorban, 735–739.*

²⁰ Nagy: *Trónöröklés az Árpádok alatt, 24–25.*

²¹ Tóth: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza, 497–498.*

²² SRH I. 313.

²³ *Az államalapítás korának írott forrásai.* Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1999. 40. (a továbbiakban: ÁKÍF)

²⁴ Deér József: *Pogány magyarság keresztény magyarság, 91–92.*

²⁵ *Korai Magyar Történeti Lexikon.* Főszerkesztő: Kristó Gyula. Budapest, 1996. 408: Tringli István. (a továbbiakban: KMTL)

²⁶ Vázsonyi Ottó: *Koppány, „a lázadó pogány”.* 1. rész: *Belvedere Meridionale*, 13. évf. (2001) 3–4. sz. 16–32. 2. rész: *Belvedere Meridionale*, 13. évf. (2001) 5–8. sz. 14–26., 26.

²⁷ SRH I. 313–314.

a mózesi törvények is megengedik, és István törvényei sem szankcionálják azt, Koppány büntetésének az esetleges újabb lázadók elrettentése lehetett a célja.²⁸ Ám Mózes III. könyvének 20. fejezetének 21. verse a sógorházasságot is elítéli abban az esetben, ha az előző házasságból van fiúgyermek. E fiú maga István volt, így Koppány szándéka vérfertőzésnek tekinthető. Koppány házassági szándékának vérfertőzőként való korabeli értékelése arra utal, hogy Géza közeli rokona lehetett, hiszen Sarolt rokonaként csak azonos szülők esetén állna a fenti tényállás, ami bizonyosan kizárható. Emellett Koppány Géza helyébe csak Árpádtól való leszármazása révén kerülhetett jogszerűen. Ehhez Sarolt feleségül vétele nem lehetett elegendő. Árpád dédunokái közül csak az első ágbeli Termacsut és a negyedik ágbeli Gézát ismerjük. A második ágbeli már az unoka, Ezeleg sem szerepel a DAI ismertetésében, a harmadik ágbeli unoka, Falicsi uralma is *Ezeleg* korábbi halálára utal. Így a Gézával nagyjából egykorúnak tekinthető Tar Szeréndet legnagyobb valószínűséggel a harmadik ághoz sorolhatjuk, Fali(csi) vagy Tasi fia lehetett. Ransanus nyomán elképzelhető, hogy ő is a Gyulák családjából házasodhatott, így Koppány Sarolt sógorának fiaként valóban vérfertőző házasságot tervezett.²⁹ Az egyház a *levir* házasságot a sógorság esetében tiltotta.³⁰ István más ismert hasonló súlyú ellenfeleivel szemben nem gyakorolt hasonló büntetést. Gyulát bebörtönte, ahol élete végéig fogságban tartotta, bár lehetséges, hogy az megszökött onnan. Ajtony esetében megelégedett annak az ütközet végén elszenvedett halálával, példát nem statuált vele. Igen jellegzetes momentum, hogy Vazul esetében sem élt hasonló büntetéssel, holott ő közeli rokonaként és a főhatalomra törve szintén lázadónak minősült. Vazul azonban nem követett el vérfertőzést, és a már koronás keresztény uralkodó talán a pogány hagyományokkal való szakítás jegyében sem kívánt nomád büntetési móddal élni.

Koppány *dux* méltóságának jelentésére nézve több kombináció is lehetséges. A krónika és Anonymus vezérnévsora egyaránt a *dux* vagy *principalis persone* névvel illeti a más forrásból ismeretlen méltóságokat (Ond, Örs, Tétény, Bors) és a DAI-ból ismert törzsszövetségi méltóságokat (künde, gyula, Harka). Az előbbieket lehettek törzsfők vagy nemzetséfgfők is. A „*principalis persone*” titulus Anonymus saját találmánya lehet, eredetinek tűnő *dux* címüket azért nem használhatta, hogy Álmost állíthassa be egyedüli *dux*-ként.³¹ Géza és István, valamint Tar Szerénd és Koppány dukátusán kívül csak Gyula *regnum*áról tudunk a korabeli magyar szállásterületen belül. A krónikaszövegből úgy tűnik, mintha Géza és Tar Szerénd hatalma egyenlő lett volna. István nagyobbik legendája Gézát *rex*-nek, országát *regnum*nak nevezi, Istvánt pedig már koronázása előtt is királynak. Hartvik Géza királyi címének „*dux*”-ra történő módosításával elfedhette Géza és Koppány rangbeli különbségét.³² Ha Géza „*rex*” címe eredetileg Tar Szerénd és Koppány „*dux*” címével állt relációban (amire nincsen direkt forrás), a 11. századi dukátus intézményét jól ismerő krónikaszerző talán a nagyfejedelmek országának (*regnum*) két részét érthette a két dukátus alatt. A Géza-kori országmegosztás ténye sejteti, hogy István apja nem gyakorolt egyeduralmat a magyarok felett. Országát Taksony akkor oszthatta meg, amikor saját fiát, Gézát az öröklésben előbb való Szeréndet megelőzve örökösévé tette. Elképzelhető az is, hogy maga Géza lépett a szokásjog ellenében apósa, a második Gyula támogatásával apja, Taksony örökébe. Géza Tar Szerénddel András és Béla ország megosztásához hasonlóan családon belüli egyenlőségük kimondásával egyeztetett

²⁸ Vázsonyi: *Koppány*, „a lázadó pogány”, 19–20.

²⁹ Tóth: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza*, 567.

³⁰ KMTL 408: Tringli István.

³¹ Vö. Zágrábi és Váradai krónika SRH I. 206.

³² Kristó Gyula: *Legitimitás és idoneitás. (Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz)*. Századok, 108. évf. (1974) 3. sz. 585–621., 591–592.

ki.³³ A forrással bizonyítható országmegosztás révén Szerénd kárpótlást nyert, házassága, talán Karolddal, Sarolt testvérével pedig még szorosabbra fűzhette a két ág együttműködését. Ezt a békét az egyeduralmat jelentő keresztény monarchia kiépítése szüntette meg: Salamon esetéhez hasonlóan Gizella kezének elnyeréséhez Istvánnak biztosítani kellett saját egyeduralmát, kiváltva Koppány lázadását. Bulcsú *karkhas* feltehetően Balaton környéki lakóhelye alapján felmerült, hogy Koppány a nagyfejedelem és a gyula mellett a harmadik törzsszövetségi vezetővel, a *karkhas*-sal azonosítható.³⁴ Koppány valószínűsíthető Árpád-házi származása inkább arra utal, hogy Géza legnagyobb vetélytársától, Bulcsú horkától megszabadulva helyezhette a horka törzs élére rokonát, Tar Szeréndet.³⁵

3. István ismeretlen rokona, Zoltán tűnik fel a krónikában Keán földjével és Erdéllyel kapcsolatban.³⁶ Erdőelvi Zoltán a krónika állításával szemben nyilvánvalóan nem lehet István *proavusa*. Neve a DAI genealógiai listája alapján arra utalhat, hogy Istvánhoz hasonlóan Zolta fiától, Taksonytól származott. Erdély a 11. század második felében a dukátus része lehetett, az első, a későbbi vajdák latin címét viselő erdélyi főember Álmos hercegségének 1106-os felszámolását követően,³⁷ 1111-ben tűnik fel: „*Mercurius, princeps Ultrasilvanus*”.³⁸ Zoltán erdélyi uralmának jellege nehezen dönthető el, István a Gyula egész országát rábízta, domíniumában a későbbi vajdákhoz hasonló önállósággal bírhatott. Nem lehetetlen, hogy e kivételes súlyú pozíciót a trónöröklésről való lemondása fejében nyerte el.

4. Unokatestvérét, Mihály nagybátyja fiát, Vazult már uralkodásra alkalmatlanná tételét megelőzően fogságban tartotta a király.³⁹ Vazul bebörtönzésének indoka, súlyos bűne, a pogányság, csak a későbbi krónikaváltozatban változott ifjú „*lascivia*”-ra.⁴⁰ A „*lascivia*”, „szilajság, bujaság, fajtalanság” és „*stultitia*”, „oktalanság, bolondság”⁴¹ utalhat többnejűségére, ami Ajtony esetében adatolt pogány szokás.⁴² E korban szinte az egész magyar elit felszínesen volt még keresztény: „*Prior etenim erat gens Hungarica ritui paganismo inclinari, quam fidei Christiane.*”⁴³ A krónika Vazul királlyá jelölése történetének ellentmondva állítja, hogy István „...*nullus videbatur de consanguineis suis ydoneus ad hoc, ut eo mortuo regnum in fide Christi conservaret.*”⁴⁴ Ez a felfogás István közeli rokonaként kizárja a trón-

³³ Bagi Dániel: *Egy barátság vége. Álmos 1106. évi alávetése és az Árpádok korai dinasztikus konfliktusai*. Századok, 147. évf. (2013) 2. sz. 381–411. 398.

³⁴ Tóth: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza*, 566–567.

³⁵ Deér: *Pogány magyarság keresztény magyarság*, 67.

³⁶ SRH I. 315–316.

³⁷ Bagi: *Egy barátság vége*, 381–382.

³⁸ *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/1–4.* Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest, 1923–1987. 43. sz. (a továbbiakban: RA)

³⁹ SRH I. 320.

⁴⁰ Kristó Gyula: *I. István és családja Árpád-kori történetírásunkban*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica tom. XL. 1972. 51–74. 67; Gerics József: *A Tatóny nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez*. Történelmi Szemle 9. évf. (1966). 10. 55. l.

⁴¹ Finály Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, 1884. <http://latin.oszk.hu/cgi-bin3/index.cgi?function=index> (letöltve: 2017. aug. 24.)

⁴² SRH II. 489.

⁴³ SRH I. 319–320.

⁴⁴ SRH I. 319.

öröklésből Vazult, akinek utódai a 11. század második felétől betöltötték a trónt.⁴⁵ Az egykorú Altaichi Évkönyv így fogalmaz: „A jó emlékű István király, ennek [Péter] anyai nagybátyja, miután az ő fia [Imre] még atyja életében meghalt, s mivel másik fia nem volt, ezt [Pétert] örökbe fogadta, és őt a királyság örökösévé megtette. Rokonának [testvérének] fiát [Vazult], noha az méltóbb volt a királyságra, minthogy ebben nem értett vele egyet, [István] megvakította, s kicsiny fiait [Leventét, Andrást és Bélát] száműzetésbe küldte.”⁴⁶ Az évkönyv tudósítása Salamon és anyja környezetének élőszóbeli hagyományából származhat.⁴⁷ Kiss szerint Vazul több jogát a trónra csak Imrével és nem Péterrel szemben lehet értelmezni, fiait pedig azért nem vakította meg István (mint Kálmán Álmos fiát), mert Imrével szemben nekik már nem volt az ősi öröklési rend szerint joguk. Endre, Vazul legidősebb fia, amikor „*senio confectus*” koronáztatta meg Salamont, legalább 50 éves lehetett, Vazul megvakításakor azonban az egykorú kútfők szerint még kisgyermek, Vazult tehát jóval Imre halála előtt vakíthatta meg István. Úgy vélte, István tanácsa Vazul fiainak a menekülésre hiteles hagyomány lehet: Imre után Péter ellenében ők következtek volna az öröklésben. Visszahívásukat talán Péter akadályozta meg, de összefügghet az István elleni merénnyel is.⁴⁸ Úgy látszik, a szokásjog értelmében Vazul lehetett unokatestvére örököse, ám István utódjaként a trónra fiát, Imrét jelölte, aki még apja életében meghalt, így István örökösévé Péter lépett elő. Vazult előbb fogságra vetette a király, majd talán még Imre életében, de inkább Péter utódlásának meg nem erősítése miatt meg is vakította. A késői krónikaváltozattal szemben tehát Vazult királyságra törése miatt vakította meg István, a hercegeket pedig maga száműzte, nem pedig menekülésüket segítette tanácsával.⁴⁹ István utódjelölésében nyilván fontos szerepe volt annak a ténynek, hogy Imre keresztény nevelést kapott, és Istvánhoz hasonlóan képesnek látszott az országot a keresztény hitben megtartani.⁵⁰ Az Álmos-ági krónikás Vazul ősapaságának megtagadásával az „*ex concubina*”, tehát nem keresztény házasságból származó Vazul-ági királyok eredetét kívánhatta tisztára mosni. Azonban Vazul István általi királlyá jelölésének története nézetem szerint aligha származhat ugyanezen 12. század közepi szerzőtől, hiszen ez a genealógia módosítása után már okafogyott lett volna, ráadásul éppen Borics érdekét szolgálta volna, a keresztény értelemben szintén törvénytelen származású Vazul királlyá jelölését állítva.⁵¹ Nem zárható ki tehát, hogy a kortárs hagyomány Vazul királlyá jelölésében a pogány szokásjog szerinti trónörökösi pozícióját őrizte meg. A pogány szokásjognak még a 11. század közepén is meghatározó súlyát Péter király esete demonstrálja. István türelmes volt a csak felszínesen keresztény, a feudális jogrendtől alig befolyásolt előkelőkkel. Péter vesztét e helyzet fel nem ismerése, avagy szándékos figyelmen kívül hagyása okozta.⁵² A krónika állítását a főméltóságoknak idegenekkel történő betöltésére irányuló szándékáról ebben a kontextusban lehet megérteni.⁵³ Ugyanerre vall, hogy a Pétert trónjára visszahelyező császár megengedte a magyaroknak saját szokásaik követését. Jóllehet az Annales Altahenses párhuzamos helyén „*scita Teutonica*” szerepel, ezt a magyar krónikás módosította és

⁴⁵ Kristó: *Legitimitás és idoneitás*, 594.

⁴⁶ Annales Altahenses Maiores: ÁKÍF 240.

⁴⁷ Kristó: *Legitimitás és idoneitás*, 589.

⁴⁸ R. Kiss: *Trónbetöltés és ducatus az Árpádkorban*, 741–743.

⁴⁹ Vö. Váczy Péter: *A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. Forráskritikai tanulmány*. Levéltári Közlemények, 18–19 évf. (1940–1941) 304–338., 312–315.

⁵⁰ Kristó: *I. István és családja Árpád-kori történetírásunkban*, 56–58.

⁵¹ Vö. Kristó: *I. István és családja Árpád-kori történetírásunkban*, 63–64., 67.

⁵² Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szeged, 2000. 61.

⁵³ SRH I. 324.

bővítette a *consuetudo* kifejezéssel. A magyar szokás említése jelzi, hogy a 11. század közepén nem lehetett büntetlenül mellőzni a régóta meggyökeresedett szokásjogot.⁵⁴

5. A trónöröklés problémájának fontos része a Vazul-fiak története. A krónikás kifejezetten mentegeti az öregedő Andrást, hogy a fia iránt érzett szeretetnek engedve tért el az igazságtól, az általa örököséként hazahívott Béla helyett fiát megkoronáztatva.⁵⁵ A krónikás Bélát is megvédi, aki jogos örökségéről a németekkel kötött béke érdekében vélt lemondani. A szöveg arról tanúskodik, hogy a szerző nem kíván állást foglalni az örökösödés tekintetében. Tudósít Béla megdöbbenéséről, amikor a gyermek Salamont annak testvérei, tehát Béla és fiai urává avatták a koronázáskor, ugyanakkor hivatkozik mások állítására is, amely szerint Béla és fiai a helyzet pontos ismeretében fogadták el Salamon uralmát, a hatalomvágy később, rosszakarók hatására fogta csak el őket.⁵⁶ András várkonyi találkozójukon a hercegnek a koronához való jogát is elismerte. A herceg csak a kelepcét felismerve választotta a kardot.⁵⁷ Magyarországon a hercegség jelképe 1074 után a hercegi korona (diadema) volt, Kálmán korában a kard pedig már a királyságé. A korabeli keresztény Európában a kard felvétele és hordozása az alávetség elismerését jelentette. András Béla alávetésére tehetett kísérletet, ám sikertelenül, Béla csak a kényszernek engedett.⁵⁸ Béla lengyel földre menekülve „*omnem iniuriam, quam ei frater suus rex Andreas intulerat, notificavit socero suo duci Polonie*”.⁵⁹ Kiss valószínűsítette, hogy Laskai Osvát a hercegek között létrejött megállapodásról szólva Szent László eredeti szentté avatási jegyzőkönyvét használta. Laskai szerint a három testvér és azok generációi egymást követik a trónon, és így minden ág részesül az uralomban: „*coacti introduxerunt haeredes legitimos regni, scilicet Andream, Bela et Leventhe tali inter se dispositione praehabita; ut unus quousque viveret, regnaret, post cuius mortem etiamsi successorem haberet, alius regnare deberet, deinde tertius et sic inter trium fratrum generationes circumiret regimen. Primo igitur Andreas Albus, qui maior erat natu, regnavit. Qui genuit Salamonem, quem contra iuramentum suum et ictum foedus adhuc in cunis coronavit Bela metu mortis consentiente; Leventhe vero in infidelitate obiit, et sic regnum legitime ad Geysam et sanctum regem Ladislaum erat devolutum.*” Kiss a forrást a 10. századi *successio gradualis*, a rokonságfoki örökösödés Vazul fiai általi visszaállítását bizonyító komoly adatként értékelte.⁶⁰ Bár az elméletét elutasító Bartoniek Laskai szövegét pusztán a krónikaszöveg önkényes, célzatos elferdítésének tekintette, forrásérték nélkül, mégis az „*unus quousque viveret, regnaret*” mondata élenként emlékeztet Kinnamos közlésére: „...a testvérek közül mindig az életben maradókra száll a korona”,⁶¹ amelyet Laskai aligha ismerhetett. A testvéreknek a hazai szokásjogon alapuló megállapodását hazatérésük eseményei is megerősítik. A magyar krónika szerint a nemesek az egész ország nevében Endrét és Leventét hívták meg a trónra, mivel ők királyi leszármazottak. Endrétől és Leventétől kérte a

⁵⁴ „...*regem Hungaris et Hungaros regi reconciliavit concessitque petentibus Ungaris Hungarica scita servare et consuetudinibus iudicari.*” SRH I. 333.

⁵⁵ SRH I. 352.

⁵⁶ SRH I. 352–353.

⁵⁷ „...*sed corona cum iustitia tua est.*” „*Habeat filius tuus coronam, qui unctus est, et da mihi ducatum.*” SRH I. 355.

⁵⁸ Bagi: *Egy barátság vége*, 399–405.

⁵⁹ SRH I. 356.

⁶⁰ R. Kiss: *Trónbetöltés és ducatus az Árpádkorban*, 744–745.

⁶¹ Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1988². 214–215. (a továbbiakban: ÁMTBF)

nép a pogányság visszaállítását, Péter ellenében Endre és Levente uralmáért keltek fel, nevükben hirdették ki a régi rend visszaállítását. Gellért és társai Fehérvárról kettejükhez igyekeztek Pestre.⁶² Végül a krónika a „*Leuente vero in eisdem diebus mortuus est, qui si diutius vixisset et regni potestatem obtinisset, sine dubio totam Hungariam paganisma ydolatria corripuisset*”⁶³ szavakkal teszi végképp világossá Levente trónörökös pozícióját. Ugyanerre utal a várkonyi esetről olvasható krónikabejegyzés.⁶⁴ Bár bizonytalan, hogy Levente öccse, avagy bátyja volt-e Andrásnak, e bejegyzés tanúsítja, hogy a szokásjog szerint örököse volt, amelyről lemondott, mielőtt meghalt.⁶⁵ András testvére halálával kimondottan örököséként hívja haza idősebb öccsét, Bélát.⁶⁶ Ennek megfelelően szól kettejük uralkodásáról I. László III. dekrétumának 2. *caputja*: „*a tempore regis Andree et ducis Bele*”.⁶⁷ András és Béla ország-megosztásának lengyel és orosz előképe ugyan valószínű, de Levente és Béla örökös pozícióját, a hazai elit recepcióját a nomád örökség indokolhatja.

6. A Salamon ellenében uralkodó Géza és László uralmának jogosságát László látomásával, Géza fejére Isten angyalának saját kezével korona helyezésével erősíti a krónikás.⁶⁸ Ezt fokozva számol be Salamon és az általa fel nem ismert László bárbaja során a herceget tüzes karddal védő angyalok megjelenéséről.⁶⁹ Salamon és a hercegek vitájában, a hercegek eljárását mentve ugyan, mégis András király egyenes ági leszármazottjának törvényes királysága mellett foglal állást. Ezt szerinte maga Géza király is elismerte, a királyság visszaadásában Salamonnak csak hirtelen halála gátolta meg.⁷⁰ Szerinte tehát isteni akarat döntötte el Géza megkoronázását, éppígy szándékának meghiúsulását a királyság Salamonnak történő visszaadásáról. Az isteni akaratra való hivatkozással Géza mentesül a korona bitorlásának bűnétől, úgy, hogy annak ténye kimondásra kerül. László – az isteni látomás ellenére – a szerző szerint szintén óvakodott a törvényes király ellenében uralkodni. Lászlónak a leirtakból következő trónbitorlását nagyszerű érveléssel negligálja a szerző: akarata ellenére történt megválasztását állítja, és a földi korona helyett az égi korona iránti vágyát domborítja ki. László szerinte kész volt a királyságot visszaadni Salamonnak, azonban annak békétlensége miatt, a királyságra való jogát elismerve királyi tartást biztosított. Salamon azonban visszaélt László kegyességével, aki börtönbe záratta. László erkölcsi igazságát bizonyítja, hogy Salamon ezek után bűneinek megbánásával töltötte hátralévő napjait.⁷¹ A krónikás kiállítását a megkoronázott Salamon mellett a keresztény legitimitás 12. század közepi politikai jelentősége magyarázza. Az Álmos-ági királyok a felkenés és megkoronázás nyújtotta legitimitációra alapozták uralmuk jogosságát.⁷² A magukat Kálmán állítólagos fiával, Borisszal, illetve II.

⁶² SRH I. 337–339.

⁶³ SRH I. 344.

⁶⁴ „*Putabat enim de eadem simplicitate dedisse coronam filio suo, sicut sibi Leuente dederat.*” SRH I. 355.

⁶⁵ Tóth Sándor László: KMTL 408.

⁶⁶ „*Neque enim heredem habeo, nec germanum preter te. Tu sis michi heres, tu in regnum succedas.*” SRH I. 345.

⁶⁷ Bak, János M. – Bónis, György – Sweeney, James Ross (eds.): *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae 1000–1301*. Vol. 1. Bakersfield: Charles Schlacks Jr., 1989; 2nd, rev. ed.: Idyllwild: Schlacks, 1999. 17.

⁶⁸ SRH I. 388.

⁶⁹ SRH I. 401.

⁷⁰ SRH I. 402–403.

⁷¹ SRH I. 403–411.

⁷² Kristó: *Legitimitás és idoneitás*, 603.

Lászlóval és IV. Istvánnal szemben legitim uralkodónak tekintő II. Béla és II. Géza, valamint III. István történetírói elvitatták a törvényesen megkoronázott Salamonnal szemben fellépő Béla-fiak hatalmi igényét.⁷³ Géza és László trónigényének szokásjogi háttéréről két álláspont alakult ki a kutatásban. Az egyik nézet az uralkodócsalád egyes ágai között váltakozó 10. századi öröklési rend újraéledésével számol. Eszerint Bélát később, Salamon jogszerű megkoronázása ellenére azért nem tartották bitorlónak, mert a hagyományos öröklési rend szerint neki járt a trón. Az egyenes ági öröklés azért is kizárható, mert Béla után ebben az esetben Géza örökölte volna jogszerűen a trónt, aki Salamon nem hívta volna vissza. A *senioratus* rendje szerint is a Salamonnál jóval idősebb Géza uralma lett volna jogszerű. Később, a győztes Géza uralmát a pápa és a görög császár is elismerte, és ő maga is Isten ítéletét láthatta győzelmében. Kiss szerint Géza nem Salamon uralmának a koronázáson alapuló jogszerűsége miatt hívta haza a királyt, hanem azért, mert Salamon közelebb állt a családalapító őshöz, ezért a szokásjog szerint őt illette az uralom. Géza után egyenes ági öröklés esetén Kálmán következett volna, testvéröröklés esetén pedig László. Ám László nem erre alapozta uralmát, hanem választásra. Salamon életében csak akkor nem lehetett sem Géza, sem László uralma jogos, ha a *gradualis successio* van érvényben.⁷⁴ Bartoniek Emma a *senioratus* vagy a *gradualis successio* érvényesülésének eldöntéséhez két esetet vizsgált: Salamon trónigényét Gézával és Szent Lászlóval szemben, valamint Boricsét II. Bélával szemben. Érvelése szerint Géza és László az ifjabb Salamont legitim megkoronázása miatt tekintették törvényes uralkodónak. Géza királyként „*dicebat se peccasse, quia regnum legitime coronati Regis [sc. Salamonis] occupaverat*”.⁷⁵ Hangsúlyozta, hogy a már szintén megkoronázott I. Béla hasonlóan tett.⁷⁶ Bartoniek végül megállapította, hogy a Salamonnál egyaránt idősebb I. Béla, I. Géza és I. László egyaránt felkenése és megkoronázása jogán tartotta törvényes uralkodónak Salamon, nem pedig az ősi szokásjog érvényesülése miatt. Az eset tehát nem cáfolja a *senioratus* rendszerének létét, és nem bizonyíték a rokonságfoki öröklés mellett. Megállapítja azt is, hogy Laskainak Kiss által idézett információi Laskai saját állítása szerint a magyar krónikából származnak. Állítása a Vazul-fiak megállapodásáról így valamely krónikaszöveg tendenciózusan módosított kivonata csupán, forrásérték nélkül.⁷⁷ Magam úgy vélem, hogy Béla ajánlata a trón visszaadásáról Salamonnak az aktuális erőviszonyokkal is magyarázható, hiszen maga is felkent, megkoronázott király volt már. Ha Salamon legitimitása ugyanebből származott volna, Bélát meg sem koronázhatták volna. A Vazul-fiak trónöröklési megállapodása nem magyarázható teljes bizonyossággal a *senioratus*

⁷³ Kristó Gyula: *A Képes Krónika szerzője és szövege*. In: *Képes Krónika*. Fordította: Bellus Ibolya. Budapest, 1986. 459–504., 492–493.

⁷⁴ R. Kiss: *Trónbetöltés és ducatus az Árpádkorban*, 751–754.

⁷⁵ SRH I. 403.

⁷⁶ „*Bela autem, qui ... sese ... iam regali unctione consecrari fecerat...*” (Altaichi Évkönyvek) „*Dux igitur Bela... venit in... Albam, ibique regali diademate, inungentibus eum Episcopis feliciter est coronatus...*” (14. századi krónikakompozíció: SRH I. 358) „*...legatos mittit (sc. ad caesarem); primo... excusare se iussit, quoniam ipse regem Salamonem... non expulerit, sed cum ille sua sponte profugeret, nemine insequente, tunc sibi a tumultuante milite impositum diadema non licuisse recusare. Quapropter si rex vellet iam in regnum redire, ipse illum condigno honore, quemadmodum regem et dominum suum, paratus esset suscipere eique servire, ea tamen lege, si se permitteret ducatum illum retinere, quem habuerat sub eius patre.*” (Altaichi Évkönyvek). Bartoniek: *Az Árpádok trónöröklési jogához*, 37–39.

⁷⁷ „*quod autem regnum Hungariae legitime concernebat beatum regem Ladislaum potius quam Salamonem, patet per cronicam Hungarorum...*” Bartoniek: *Az Árpádok trónöröklési jogához*, 37–39.

szokásával, hiszen Liüntika és Falicsi fejedelemsége az Árpádok egyes ágai között váltakozó trónöröklés egyértelmű bizonyítéka. Jóllehet Salamon felkent, megkoronázott király volt, mégis elképzelhető, hogy Géza és László azért fogadták el ifjabb rokonuk uralmát, mert előtte apjuk, Béla uralkodott, és így egyébként is az András-ág következett volna az uralomban. A krónika beállítása a felkenésről és a megkoronázásról a legitim uralkodás feltételeként, mint láttuk, 12. század közepi szemlélet, és amint a következőkben látni fogjuk, Kálmán újítása. Mindent egybevetve bizonyíthatatlan tehát, hogy Béla, Géza és László Salamont tekintették volna legitim királynak.

7. Sokatmondó, ahogy írónk Kálmán hatalomra kerüléséről szól. László a krónikás szerint előre látta, hogy Kálmán vérontó lesz, így egri püspöknek szánta. Úgy rendelkezett, hogy utána Álmos uralkodjon, ám ő az elsőszülött Kálmánnak tiszta egyszerűségében átengedte az uralmat.⁷⁸ A krónikaszerző igen kreatív módon támogatja meg Álmos ágának öröklését, egyúttal az Álmos-ági királyok idején fontossá váló *primogenitura* egyedüli jogszerűségét is kimondva. Az alkalmasság minden tekintetben az örökösnek jelölt Álmost jellemzi, mégis az elsőszülött Kálmán lesz a király, Álmos nagylelkű gesztusából. Kálmán és Álmos viszályában, bár a királyt a legsötétebb színekkel ábrázolja, mégis, az Álmos elleni fellépését igen árnyaltan mutatja be: világos, hogy a szerző nem kívánt Kálmán, a törvényes uralkodó ellen nyíltan fellépni. Már első összecsapásukat is mindkettejük ifjúságával, félrevezethetőségével magyarázza.⁷⁹ A következő alkalommal, 1106-ban Álmos félelmében fut el, ám Kálmán békével visszafogadja. Majd lengyel segítséggel Újvárt ostromolva, önként a király táborába megy, lábaihoz borulva bűnösnek vallja magát és bocsánatot nyer. A dömösi alapításkor megint rosszakarók próbálják egymás ellen fordítani őket, és, bár a főemberek kibékítik őket, a király gyanakvása feléled, és figyelteti a herceget.⁸⁰ Végül, bár 1113-ban a német császár közvetítésével békét kötnek, a király mégis megvakíttatja Álmost és fiát, Bélát. A király súlyos betegségét az ártatlan vér ontásával magyarázza, és még Álmos elfogásának utolsó kísérlete mögött is a gonosz tanácsadók munkálkodását láttatja.⁸¹

Kálmán és Álmos viszálya kapcsán Bartoniek úgy foglalt állást, hogy Kálmánt alkalmatlansága miatt I. László zárta ki az öröklésből, akit a még jogerős *senioratus* rendje följosított erre. Elfogadta azt az állítást is, hogy Álmos annak elsőszülöttsége miatt mondott le bátyja javára.⁸² Az egykorú források azonban az események egészen más lefolyására utalnak. Az 1091-es somogyvári alapítólevélben László király után következő főméltóságok „*dux Lambertus frater eius*” és „*dux David consobrinus eius*” ugyanakkor Kálmánról és Álmosról, László elődjének, Gézának sajátjaként nevelt fiairól szó sincsen.⁸³ A krónika szerint Kálmánt váradi püspöknek, testvérét, Álmost, pedig őt mellőzve uralkodónak jelölte.⁸⁴ Dragus oklevele 1091-ből tanúskodik arról, hogy László Álmost ekkor valójában horvát királlyá tette.⁸⁵

⁷⁸ SRH I. 419–420.

⁷⁹ SRH I. 422–423.

⁸⁰ SRH I. 426–427.

⁸¹ SRH I. 429–430.

⁸² Bartoniek: *Az Árpádok trónöröklési jogához*, 40–42.

⁸³ RA 24. tétel.

⁸⁴ „*Iste Colomanus, sicut quidam dicunt, fuit episcopus Waradiensis, sed quia fratres, quos habebat, morte sunt preventi, ideo summo pontifice cum eo dispensante regnare compellitur.*” SRH I. 432.

⁸⁵ „*...anno incarnationis Iesu Christi nostri Domini millesimo XCI, kyri Alexio Constantinopoleos imperante, tempore, quo Uladdislau Pannoniorum rex Chroatiê invadens regnum domnum Almum, suum nepotem in illo statuit regem.*” *Diplomata Hungariae antiquissima*: accedunt

Kálmán és Álmos csak László, Lampert és nyilván Dávid halála után váltak örökössé, és nyerték el a királyi jogart és a hercegi diadémot. A pozsonyi évkönyv bejegyzése azt is tudtunkra adja, hogy előzőleg László és Lampert együtt gyakorolták az uralmat, Kálmán és Álmos kettejükét követte.⁸⁶ Az óorosz évkönyvek (PVL) az 1104. évre teszi Szvjatopolk kijevi nagyfejedeleme Predszlava nevű leányának magyarországi házasságát a királyfival.⁸⁷ Bár Álmos valóban a régen halott Géza király fia volt, „*королевиць*” megjelölése inkább trónörökös pozíciójára utalhat. A helyzet ugyanaz, mint András és Béla, László és Lampert esetében volt. Nyilvánvaló: László örököse az utána legidősebb Lampert, annak halála esetén pedig a korban következő Dávid herceg volt, Salamon itthon maradt öccse. Annnyira erős volt a szokásjog, hogy még ellenfelük öccsét sem lehetett mellőzni! Ennek hátterében csak az állhat, hogy a szokásjog kikényszerítette volna a hatalom átszállását a hatalmon levő Béla-ágról az András-ág életben levő tagjára. 12. századi példákból látni fogjuk, hogy Salamon esetéhez hasonlóan több uralkodót már gyermekként örökösének jelölt apjuk (II. Géza, III. István, Béla herceg). I. László ezzel szemben magától értetődő módon került trónra – nem Salamonnal szemben, az ő vetélytársa I. Géza volt –, hanem elődje, I. Géza idősebb fiával, Kálmánnal szemben, aki a *primogenitura* elve alapján gyermekkorra ellenére Gézának egyedüli jogos örököse lett volna. Azonban Kálmán személye még I. László halála esetén sem merült volna fel, ha Lampert vagy Dávid túléltek volna bátyjukat. Kálmán legitimitás és idoneitás közötti kompromisszumát tükrözi az a tény, hogy az Albericus írta törvénybevezetésben I. István műve folytatását vállalja fel, ugyanakkor László utódjaként jelenik meg elsőszülött fia, László nevével és pénzein László nevének szerepeltetésével. Ennek hátterében Hartvik püspök kereshető, aki László és Géza fejedelem uralmát két ellentétes szemlélet, a legitimitás és az idoneitás szempontjából vizsgálta. Hartvik felfogásában a legitimitás szempontjából valójában nem tekinthetők királynak, az idoneitás szempontjából viszont mindenképpen azok. Hartvik a Nagyobbik István-legendát is javítja, következetesen hangoztatva azt az elvet, hogy legitim király (*rex*) csak a koronázás által lehet az uralkodó. A hatalomra törő Álmossal szemben a királlyá kenés és a koronázás ténye adott kizárólagosságot Kálmán uralmának, ezt kellett a múlt eseményei bemutatásakor is érvényesíteni. Ám Salamon uralmának legitimitását úgy kellett védelmezni, hogy ez ne kérdőjelezze meg Kálmán apjának, Gézának és nagybátyjának, Lászlónak az idoneitáson alapuló uralma jogosságát. Ha Salamon legitimitását kétségbe vonja, a német támogatást élvező Álmosnak kedvez, aki testi adottságai folytán Lászlóhoz hasonlóan *idoneus* volt. A kompromisszum legszembevetőbb példája a Karitás-történet, amelyből kiolvasható, hogy István szentté avatásához Salamon és László együttműködése volt szükséges. Ezt Hartvik maga kreálhatta, hiszen a valóságban, Bernold és a Pozsonyi Évkönyv tanúsága szerint Salamon csak 1084-ben szabadult fogságából.⁸⁸ Gézához és

epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia praefuit Georgius Györffy; adiuvērunt Johannes Bapt. Borsa, ... [et al.]. Budapest, 1992. 273.; Körmendi Tamás: *Szent László horvátországi háborújáról. Az 1091. évi hadjárat történetének forráskritikai vizsgálata*. Századok, 149. évf. (2015) 2. sz. 443–477., 471.

⁸⁶ „*Ladislav rex obiit et frater eius Lampertus dux, quibus Colomannus et frater eius Almus succedunt in regnum...*” (1097) „*Colomannus rex coronatur et frater eius Almus diadema induitur.*” (1098) SRH I. 126.

⁸⁷ „*Томъ же лѣтъ ведена Передѣслава, дщи Святополча, в Угры, за королевиць, августа въ 21 день.*” Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. Szerk. Zimonyi István. Budapest, 2015. 208.; *Повесть Временныхъ Лѣт. Часть первая*. Текст и перевод. Подготовка текста А. С. Лихачева. Перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова Под редакцией Члена-Корреспондента. Москва–Ленинград, 1950. 185.

⁸⁸ Kristó: *Legitimitás és idoneitás*, 591–595.

Lászlóhoz hasonlatosan Álmos követelhetette a trónt az *idoneitas* alapján, ám hogy testi értelemben valóban alkalmasabb volt bátyánál, az csak a tendenciózus módon Álmos javára torzított krónikaszöveg alapján állítható.⁸⁹ Fiának, Bélának megvakítása Álmos ágának a trónöröklésből való kizárására utal, hiszen Vazul pogány, keresztény uralkodásra alkalmatlan fiait István nem vakította meg, utódait nem zárta ki ily módon a trónöröklésből. Egy évszázaddal a törvényeket a kereszténység általános diadala nyomán enyhítő Kálmán előtt a pogány szokásokat lassan lebontó István csak kellő óvatossággal cselekedhetett az öröklés szokásjogával szemben. Kálmán határozottságát mutatja, hogy 1105-ben négyéves István fiát megkoronáztatta.⁹⁰

8. Az Álmos-ági királyok hatalomra kerülésével az *idoneitas* elve háttérbe szorul. Álmos le származottai az ellenfél Kálmánnak az elsőszülött öröklésére vonatkozó elvét látszanak követni. Mi válthatta ki a *primogenitura* elvének előretörését Álmos herceg utódai körében? II. Béla másodszületett fiát, Lászlót 1137 körül boszniai herceggé tette.⁹¹ Lépése arra utalhat, hogy örökösének elsőszülött fiát, Gézáat tekintette. Az örökös kijelölését egyedül Kálmán állítólagos fia, Borics trónkövetelése magyarázhatja. Bartoniek szerint Borics apja örökségére építhette követelését.⁹² Salamonnal ellentétben azonban Boricsot Kálmán nem fogadta el fiának, nem volt megkoronázva sem, így a keresztény *idoneitas* szempontjából kétségkívül alkalmatlan volt az uralkodásra. A magyar krónika tanúsága szerint Béla királyt vaksága miatt tekintették Boricsnál kevésbé alkalmasabbnak egyes előkelők.⁹³ Feltűnő, hogy Béla képes volt hatalomra kerülni, holott az aradi és Sajó-parti események a Kálmán-párti előkelők nagy létszámát mutatják, akik, mint a hozzájuk intézett királyi kérdés mutatja, Boricsot Kálmán vér szerinti fiának tudták. Vajon miért nem léptették fel őt II. István halálakor? Esetleg azért, mert Borics származását anyja házasságtörése kérdéssé tette. A hezitáló előkelők legvilkolása azt célozhatta, hogy ne tanúskodhassanak Borics mellett: talán az egykori szemtanúk is közöttük voltak. Borics fattyúsága jogi értelemben aligha lehetett teljességgel bizonyos. Ha még bírt súllyal a pogány eredetű öröklési szokás, Borisz keresztény nézőpontból törvénytelen származása az ősi szokásjog felől nézve lényegtelen volt. Az egyház bizonyosan a feddhetetlen származású Béla oldalán állt, későbbi adományai bizonyítják ezt. Béla azonban aligha pusztán Borics alkalmatlansága miatt maradhatott egyedüli törvényes Árpád leszármazott. Megvakítása Vazulhoz és Álmoshoz hasonlóan arra utalhat, hogy már Kálmán életében is potenciálisan a trón várományosa lehetett, ezért kellett alkalmatlanná tenni. A Boricsnál idősebb II. Béla idején még elégséges volt a Kálmán-párti előkelők kiirtása, 1147-ben azonban már a krónika szerint Boricsot sok magyar azért hívta Magyarországra, hogy az ifjú Gézáat elhagyva hozzá csatlakozzon.⁹⁴ Borics veszélyességét mutatja, hogy rokoni szálakkal Kijevezhez kötődő vetélytársa ellensúlyozására a király a kijevi nagyfejedelem testvérét vette

⁸⁹ Ma már tudjuk, hogy Kálmán csak kismértékű tartási hibában szenvedett: Kovács Olivér – Buzás Gergely: *Kálmán sírja: Visszatérés Fehérvárra*. www.archeologia.hu Altum Castrum Online Magazin 2017. 11. 02. (Letöltés: 2017. nov. 13.)

⁹⁰ Makk Ferenc: *Megjegyzések Kálmán külpolitikájához*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica Tomus LXVII. (1980) 21–33. 27.

⁹¹ Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus II. Budae, 1829. 88–92. (a továbbiakban: CDH II.); RA 74.

⁹² Bartoniek: *Az Árpádok trónöröklési jogához*, 37–39.

⁹³ SRH I. 450.

⁹⁴ „*Borich autem venerat consilio quorundam Hungarorum, ut si ipse regnum intrare posset, tunc a multis pro domino haberetur et relicto rege ei multi adhererent.*” SRH I. 459.

feleségül.⁹⁵ Géza hazai bázisa ekkor még stabil volt, a vezető réteg konszenzusa a sok háború okozta nehézségek nyomán csak az 1150-es évek közepétől bomlott fel.⁹⁶ Borics hatalmi igényét ekkor egyedül a szokásjog támogathatta, az 1130-ban született II. Gézánál legalább 15 évvel idősebbként a Kálmán-ág ősi szokásjogon alapuló uralmi jogát megtestesítve. Aligha véletlen, hogy Géza ezt követően részeltette hercegi javadalomban felnövő öccseit.⁹⁷ Borics valódi származását a későbbi IV. Istvánnak Kinnamosnál felbukkanó, hozzá megtévesztésig hasonló István nevű unokatestvére árulja el, aki csak Borics ifjabb fia lehetett.⁹⁸ A magyar udvarban bizonyosan tudták, hogy Borics Kálmán király vérszerinti fia. Az Álmos-ági krónika Borics-ellenes éllel, II. Géza érdekében módosított a genealógián, a Vazultól „*ex concubina*” nem keresztény házasságból származó hercegeket Szár Lászlónak orosz hercegnővel kötött törvényes házasságából származtatva.⁹⁹ A pogány módra kötött házasságot kitörölve az emlékezetből Borics hivatkozási alapját szüntette meg. A keresztény *idoneitas*-szal szemben a pogány szokásjog, amely az Álmos-ági II. Béla után a Kálmán-ág uralmát kívánta volna, aligha nyilvánította Borics származását törvénytelennek.

9. II. Géza 1147 nyarán született fiát, a későbbi III. Istvánt hivatalos trónörökösévé tette, amelyről Margit úrnő végrendelete tanúskodik: „az Úr megtestesülésének 1152. évében, amidőn Géza uralkodott fiával, István herceggel”.¹⁰⁰ Az uralkodó kijelölt utódját uralkodótársának tekintette. Lépését a bizánci támogatást élvező Borisz herceg, Kálmán király állítólagos fia délvidéki megjelenése indokolhatta, akinek személyét Mánuel bazileusz II. Géza figyelmeztetésére használta. Az Álmos-ági előkelők István trónörökössé tételével az egyenesági öröklés mellett foglaltak állást.¹⁰¹ Borics után saját ifjabbik öccse, István herceg a hatalomra vágyva 1158 táján már Géza életét veszélyeztette, aki 1160 táján idősebbik öccsével, Lászlóval is konfliktusba került.¹⁰² Jóllehet Géza fiát, István herceget jelölte utódjának, az 1158-as regensburgi birodalmi gyűlésen Géza követi azt állították, hogy uruk öccsével, az idősebb István herceggel oly mértékben megosztotta a hatalmat, hogy a király csak névleg volt az első.¹⁰³ Ez a valósággal ellenkező állítás a királynak kizárólag abban az esetben állhatott érdekében, ha testvére a hatalommegosztást megkívánó valóságos, jól ismert magyar joggyakorlatra hivatkozott. Ez pedig csak az András és Béla, I. Géza és László, László és Lampert, valamint Kálmán és Álmos idejében szokásos dukatusi rendszer lehetett, amelyben a legutolsó esetről fennálló ismereteink a *dux*-nak a királyéhoz hasonló hatalmát jelzik.¹⁰⁴ Géza halála után ifjabb öccse, István Mánuel támogatásával, a testvéröröklés jogalapját hangsúlyozva tört a trónra. Ezzel szemben Lukács érsek és maga III. István az atyai örökséget hangsúlyozta. Az

⁹⁵ Font Márta: *II. Géza orosz politikája 1141–1152*. Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica Tom. LXVII. (1980) 33–39., 35.

⁹⁶ Makk Ferenc: *Megjegyzések II. Géza történetéhez*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica Tomus LXII. (1978) 3–24., 7–12.

⁹⁷ SRH I. 460.

⁹⁸ Makk: *Megjegyzések II. Géza történetéhez*, 9.

⁹⁹ Kristó: *I. István és családja Árpád-kori történetírásunkban*, 63–64., 67.

¹⁰⁰ *Chartae antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196*. Composuit Georgius Györffy. Budapest, 1994. 24. sz.

¹⁰¹ Kristó–Makk: *Az Árpádok*, 205–208.

¹⁰² Makk: *Megjegyzések II. Géza történetéhez*, 7., 25. l. 7–12., 20–21.

¹⁰³ Makk: *Megjegyzések II. Géza történetéhez*, 7., 25. l.; Gombos, F. Albin: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. I–IV. Budapest, 1937–1943. 1771. (a továbbiakban: CFHH)

¹⁰⁴ Makk: *Megjegyzések Kálmán külpolitikájához*, 25.

események jól tájékozott, közel egykorú bizánci krónikása, Kinnamos a következőt írta II. László és IV. István trónköveteléséről: „Akkor, mivel Géza halála után a testvérek közül az egyiket hívta a jogszabály az uralkodásra (a hunok között ugyanis az a törvény van, hogy a testvérek közül mindig az életben maradókra száll a korona), a császár azon buzgólkodott, hogy őket az atyai földre visszavigye. Géza tudniillik az ősi törvényt mellőzve az uralmat fiára ruházta. A hunok ezt a törvényt tiszteletben tartván, de egyúttal a császár támadásától is félve, Istvánt, Géza fiát lemondatták az uralomról, s azt a testvérek egyikének, Lászlónak adták át, Istvánnak pedig, tudniillik az idősebbnek, az urum méltóságot engedélyezték. Ez a név a hunoknál az uralmat átvenni készültöt jelenti.”¹⁰⁵ Álmos korábbi Bizáncba menekülésével kapcsolatban pedig így fogalmazott: „A hunoknál ugyanis az a szokás, hogy ha fejedelmük gyerekeket hátrahagyva távozik az életből, mindaddig, míg az uralmat közülük átvéő nem lesz fiúgyermek apja, a testvérek egymással egyetértésben vannak, és egymás iránt jóindulatot tanúsítanak, ha azonban már gyermeke születik, nekik az ország földjén való tartózkodást csak úgy engedik meg, ha a szemüket kiszúrják.”¹⁰⁶ Az Álmost László fiának és II. István öccsének tartó Kinnamos szövegéből úgy tűnik, mintha Álmos a megvakítás elől menekült volna Bizáncba. István ezért támadott szerinte a görög földre – Béla vakságának okáról tehát nem is tudott.¹⁰⁷ Domanovszky szerint Kinnamos az elhunyt király életben levő testvéreinek trónöröklési jogát állítva Mánuel politikáját igyekezett megtámogatni, jogcímet nyújtani a beavatkozáshoz a magyar trón betöltésének kérdésébe. Emellett Kinnamos a király fiú utódjának megszületése után a testvér megvakítását szokásként beállítva mindössze két eset, Vazul és Álmos megvakítása alapján ítélte, ám utóbbi ide vonása téves, hiszen Vazul nem testvére vakította meg a saját fiának trónigénye miatt. Úgy látta, ha Kinnamos a „szokást” illetően ekkorát téved, akkor a „törvényt” sem ismerhette jól.¹⁰⁸ A bizánci krónikás maga azonban aligha kreált jogcímet, hiszen elárulja, hogy a nagyobbik Istvánt támogató Mánuel támadásától félve léptek a magyarok. Torzítása abban állhat, hogy Istvánt mondja idősebbnek, hiszen az idősebb herceg László volt, akit éppen bizánci kapcsolatai hiánya miatt fogadtak el a magyarok uruknak a Mánuel által támogatott István helyett. Lépésük a testvéröröklés rendszerével is magyarázható. Bár Vazul nem volt István testvére, esete a lényegét tekintve egyezik Álmoséval, hiszen Szent Istvánnak nem volt testvére, így örököse a régi szokás szerint az utána legidősebb unokatestvére, Vazul lehetett. Imre életében biztosan börtönbe került; megvakításának időpontja ismeretlen, ám legkésőbb Péter örökbe fogadásakor megtörténhetett. De ide vonható I. Béla esete is, akit bátyja, András – fia, Salamon megszületése után – meg akart öletni. Egyedül I. Gézának nem ismert ilyen szándéka fiai megszületése után öccse, László ellenében. II. Géza is hasonlóan lépett fel trónkövetelő öccseivel szemben, de III. Béla is börtönbe záratta öccsét, Gézát megkoronázott fia, Imre érdekében. Hat hasonló helyzetből tehát öt esetben bekövetkezett az (unoka)öccs megvakítása, száműzése vagy bebörtönzése, illetve tudunk meggyilkolásának szándékáról.

E tényeken felül Kinnamos információját más forráshely is megerősíti. Mügelin Henrik krónikája szerint a magyarok nem tudták megítélni, hogy III. és IV. István közül melyik a törvényes uralkodó. „*Wann sie westen nicht, welcher unter ynn gerecht [‘legitimus’] was.*”¹⁰⁹ Mügelin beszámol arról is, hogy az 1167-es bizánci támadás előtt sok magyar közölte Manuel császárral, hogy Magyarország királysága az igazság szerint Béláé: „....schriben dem

¹⁰⁵ ÁMTBF 214–215.

¹⁰⁶ ÁMTBF 195.

¹⁰⁷ ÁMTBF 200.

¹⁰⁸ Domanovszky: *Trónöröklés az Árpádok korában*, 377–379.

¹⁰⁹ SRH II. 202.

*keyser von Krichen das das kungreich von recht (jog szerint) zu Ungern sein were.*¹¹⁰ Az öröklési elv tehát ebben az időszakban nem volt tisztázott Magyarországon. Géza öccse, László bizánci támogatással király lett, öccse, István pedig kijelölt örököse. III. István Pozsonyba húzódott a túlerő elől, éppúgy, mint annak idején Salamon. Azonban, Salamontól eltérően III. István Barbarossa Frigyes támogatásával képes volt visszaszerezni trónját.¹¹¹ A II. Géza és III. István-kori politikai folyamatok tükröződnek a magyar krónika ránk maradt geszta jellegű szövegrészeiben. A magyar krónikában az 1058-as német–magyar békekötés kapcsán olvasható: „*si quis de successoribus suis ad debellandum Hungariam arma moveret, indignationem omnipotentis Dei incurreret et perpetuo eius anathemati subiaceret*”¹¹² formula kapcsán Kristó Gyula állapította meg, hogy az ennek mintául szolgáló oklevelek nem keletkezhettek 1146–1158 előtt és 1171–1178 után, vagyis azoknak II. Géza és III. István korában kellett íródniuk.¹¹³ A magyar krónikában mind az 1058-as német–magyar békekötés II. Géza és III. István korabeli oklevélformuláknak megfelelő idézése, mind III. István helyzetének Salamonéhoz hasonló ábrázolása azt mutatja, hogy a legitimitás hangsúlyozása a nagytermetű, előnyös külsejű, az *idoneitas* jegyében fellépő IV. Istvánnal szemben ekkor kerülhetett a krónika gesztává átstilizált szövegébe. A korábbi krónikaszöveg rövid, tömör megfogalmazásaival szemben ezen eszmei tartalom propagálása igényelte az elődök történetének átfogalmazását a színes képekkel, jól értelmezhető utalásokkal operáló geszták stílusában.

10. III. István a jelek szerint sokáig jó viszonyban volt öccsével, a későbbi III. Bélával. Az apjuk által létrehozott horvát–dalmát hercegségét Béla megtartotta, és bátyjának nagybátyjaikkal kialakult trónharca során mindvégig III. Istvánt támogatta. Bátyja és Mánuel császár 1163 őszi megállapodásával Bizáncba került, kijelölt trónörökösként. 1169-ben azonban elvesztette trónörökös pozícióját, ekkortól már Magyarország, Dalmácia és Horvátország hercegének címeztette magát. Kortárs külföldi forrás szerint bátyját 1172 tavaszán az ő emberei mérgezték meg. Mindezek arra utalnak, hogy III. István a korábbi jó viszony ellenére tartott Béla trónigényétől. Egy 1167-re keltezett, de valójában 1169-ben kelt oklevelében már fiát is szerepelteti kiadóként. Az oklevél dátuma nem véletlenül egyezhet meg Manuel fiának 1169-es megszületésével: arra vall, hogy III. István fiát saját apja eljárásához hasonlóan trónörökösévé tette.¹¹⁴ Egyedül Mügeltn tud III. István Béla nevű fiáról, akit egy 1167 (1169) évi oklevél név nélkül említ.¹¹⁵ Ahogy II. Gézának III. István kijelölt utódja volt, úgy III. István is örököseként említi Béla fiát. E korban tehát az utód kijelölése az apa idejében – II. Géza testvéreinek hatalmi igényei miatt – gyakorlatnak látszik. III. István és II. Géza egyaránt Béla nevű fiait nemcsak Mügeltn keveri, hiszen hazaérkezését leírva királynak mondja, majd

¹¹⁰ SRH II. 203. Kristó Gyula: *A Képes Krónika szerzője és szövege*. In: *Képes Krónika*. Fordította: Bellus Ibolya. Budapest, 1986. 459–504., 494–495.

¹¹¹ Kristó–Makk: *Az Árpádok*, 205–208.

¹¹² SRH I. 349.

¹¹³ Kristó Gyula: *Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica Tom. XXI. (1969) 11–12.

¹¹⁴ Kristó–Makk: *Az Árpádok*, 224–225.

¹¹⁵ „...*Ego Stephanus, Rex Hungarie, Chroat. atque Dalmatia... Mihi et filio meo, aut successoribus meis tributarii ne sitis...*” RA 113.

utána már hercegnek, hanem a magyar krónika(k) alapján íródott Tarih-i-Üngürüs is a IV. Istvánnal azonosított III. Istvánt mondja III. Béla király apjának.¹¹⁶

11. Régebben úgy vélték, hogy a *primogenitura* rendje Kálmán uralomra jutása és utódlása nyomán kezdett megerősödni, utódai rendre kijelölték örökösüket, de azokat nem koronázták meg, az ifjabb királyság rendszere csak III. Béla korától mutatható ki.¹¹⁷ Az újabb kutatás is úgy foglalt állást, hogy az utód megkoronázásának szokása még a király életében Salamon 1057. évi koronázása után csak 12. század végétől válik gyakorlattá. Ezt jól tükrözi a 12–13. század fordulóján, a 13. század elején alkotó Anonymus munkája is, aki *Gestájában* szabályszerűen a még élő fejedelem uralkodása alatt választatja meg s iktattatja tisztségébe annak utódját.¹¹⁸ II. István koronázása Kálmán életében valóban nem bizonyítható, ám, mint láttuk, II. Géza, III. István és Béla herceg trónörökös jelölése igen. A *primogenitura* elve tehát jól kimutathatóan II. Géza és III. István idejében kezd ki a régi szokásjogot. III. Béla már meg is koronáztatja fiát, Imre herceget. Az ellenfél itt is testvér, öccse, II. Géza harmadszülött fia, Géza herceg, akit lázadása miatt be is börtönöz, a herceget támogató anyjukkal együtt.¹¹⁹ Az utódnak az uralkodó életében történő megkoronázása az egyik argumentum Anonymus *Gestájának* korhatározásához. Mivel a *Gestában* természetesen koronázásról szó sem esik, ezen momentuma pusztán az Álmos-ági királyokhoz kötésére lehet alkalmas. Albericus Trium Fontium a 13. század első harmadában így fogalmaz II. Gézáról: „*ab isto descenderunt isti moderni reges Hungarie*”.¹²⁰ Az adat Albericus magyar származású értesülései közé tartozik,¹²¹ és tanúsítja, hogy a kortársak nem pusztán III. Béla leszármazottait tekintették a trón jogos betöltőjének. Albericus korában két, egyaránt II. Gézától származó Árpád-házi ág létezett, III. Béla és Géza herceg ága. Így érthető meg, miért lehetett Géza herceg fiait trónkövetelőként felleptetni II. András ellenében, s azok miért támadtak rá a Szentföldről hazafelé utaztában. De Borics és II. Géza esetére is van tanulsága az adatnak. A keresztény *primogenitura* e korban erősödő szokása a jelek szerint a 10. századból adatolt oldalágak között váltakozó trónbetöltés hagyományával vette fel a küzdelmet. Aligha véletlen, hogy III. István életében a korban következő testvér, a későbbi III. Béla, majd az ő uralkodása idején a harmadik testvér, Géza herceg lépett fel trónöröklési igényekkel. Felmerülhet a gyanú, hogy e sorrend egy abban a korban még jól ismert öröklési szokásjog tükröződése lehet, ami határozottan ellentmond a nemzetség bármely férfitagjának öröklési jogát valószínűsítő álláspontoknak.

12. Fontos indikátora a királyok uralma jogosságáról alkotott kortárs álláspontoknak az uralkodók sorszámozása a forrásokban. I. Ottó Piligrim püspöknek írt levele 972-ből Géza fejdelmet „*rex*”-nek titulálja.¹²² A *Pozsonyi Krónika* szerint: „*Istorum etiam consilio et auxilio*

¹¹⁶ *Die Geschichte der Ungarn in einer osmanischen Chronik des 16. Jahrhunderts: Tercümân Mahmûds Târihi Ungurus*. Edition der Handschrift der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Hrsg. von György Hazai. Berlin. 2009. 154.

¹¹⁷ Bartoniek: *Az Árpádok trónöröklési jogához*, 40–42.

¹¹⁸ Kristó: *I. István és családja Árpád-kori történetírásunkban*, 57.

¹¹⁹ Kristó–Makk: *Az Árpádok*, 229., 241.

¹²⁰ CFHH I. 28.

¹²¹ Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Budapest, 1925. 12.

¹²² CFHH III. 1776.

rex est Geycha constitutus”.¹²³ A 14. századi krónikakompozíció az első jövevények érkezését „...tempore regis Geyche (Geyse) et sancti regis Stephani” helyezi.¹²⁴ A krónika I. Gézának tulajdonítja az óbudai egyház javadalmazását II. Géza helyett: „Rex... Geysa... donavit... ecclesiam... Budensem, cui constituit tributum de Pesth...”¹²⁵ A Zágrábi Krónikában II. Géza mint „Geycha rex tertius” szerepel.¹²⁶ Ezek hátterében Szent István apja címének *rex* minősítése lehet a Hartvik előtti hagyományban, akit ily módon I. Gézának tekinthettek.¹²⁷ Érdekes ellentmondás jelentkezik a III. István ellenében megkoronázott nagybátyjai, illetve az Imre király által örökösévé tett III. László és nagybátyja esetében. Ugyan Kézai II. Lászlót és IV. Istvánt is bitorlónak mondja, királyát mégis III. Lászlónak címezi, akárcsak az esztergomi káptalan 1292-ben, kihagyva Imre fiát, a törvényesen megkoronázott III. Lászlót. Ugyanakkor királya magát V. István király fiának mondja, tehát II. Géza mindkét öccsét a királyok sorába számították. Nagy Fraknóit cáfolva joggal hangsúlyozza, hogy Imre fia hiába volt megkoronázva és élte túl apját, mégis Imre öccsét, [a jóval idősebb] II. Andrást tekintették törvényes királynak a 13. században.¹²⁸ E tények a testvéröröklés vagy senioratus rendjének erős hagyományára utalnak a 12. század végén is.

A 10. században világosan körvonalazható egy olyan öröklési rend, amelyben az Árpád fiaiól leszármazó ágak egymást váltva követték a főhatalomban. Forrásaink nem teszik lehetővé e rendszer állandóságának és a Taksonyt fiaként követő Géza hatalomra kerülésének vizsgálatát. I. István esetében egyértelműen kimutatható a *primogenitura* bevezetésének szándéka, nyilvánvalóan szerves összefüggésben az új államszervezet kialakításával. I. András hatalomra kerülésével a testvérek és az egyes ágak között váltakozó öröklési rend visszatérni látszik. Nem világos, hogy a Vazul-fiak országmegosztása összefüggésbe hozható-e a Géza-kori dukátusokkal, illetőleg a Gyula erdélyi *regnum*ával. Elképzelhető, hogy e hagyományok a kortárs cseh és lengyel példák nyomán váltak beilleszthetővé a feudális állam rendjébe. Kálmán volt az, aki András után elsőként saját fiát tette meg utódjának. Ennek háttere bizonytalan, elképzelhető, hogy lépését az eredendően örökösének tekintett Álmos türelmetlensége, lázadásai váltották ki csupán. Az Álmos-ági királyok határozott törekvését a keresztény *primogeniturára* a Kálmán-ággal szemben kialakult feloldhatatlan érzelmi ellentét válthatta ki, az ősi szokásjoggal való szakítást eredményezve. Ugyanakkor az Álmos-ágon belül tovább élt a korábbi rend hagyománya is. A kereszténységben általános *primogeniturával* szemben ősi törvényként megjelenő *senioratus* vagy *successio gradualis* a 10. századi Árpádok trónöröklési hagyományára mehet vissza.

¹²³ SRH II. 35. *Geycha*-nak a kiadó általi *Stephanus*-ra javítása kérdéses.

¹²⁴ SRH I. 303. c. 53.

¹²⁵ SRH I. 395. c. 124.

¹²⁶ SRH I. 210. c. 13.

¹²⁷ Vö. *Legenda maior et minor* SRH I. 379, 380, 394.

¹²⁸ Nagy: *Trónöröklés az Árpádok alatt*, 20.

PÉTER JUHÁSZ

The order of succession in the Árpád dynasty between the 10th and 12th centuries

This paper aims to examine the Árpád dynasty's order of succession between the 10th and 12th centuries, which has been a topic of debates for a long time. There are clear signs of an order of succession in the 10th century in which different branches descendant from the sons of Árpád followed one another in the position of supreme authority. Our sources are not sufficient for the examination of the stability of this system and Géza's rise to power, who followed Taksony as his son. Stephen I's desire to introduce primogeniture is clearly demonstrable, as it constituted an integral part of his new state structure. With Andrew I's ascension to the throne, the old order of succession, in which the heir was the brother of the former ruler or came from another branch of the family, seems to have returned. It is unclear whether the division of the country between Vazul's sons had any links to the duchies during the reign of Géza, or the Gyula's *regnum* in Transylvania. It is possible that these conventions could become parts of the feudal state structure due to the contemporary Czech and Polish examples. Coloman was the first after Andrew to name his son as his heir. The background of this decision is uncertain, it is possible that its only reason was the impatience and rebelling of Álmos, who was originally considered to be his heir. The Álmos branch kings' strong intention to introduce Christian primogeniture was most likely motivated by their irresolvable emotional opposition to the Coloman branch, which resulted in their abandonment of the ancient custom. However, respect for the previous order also survived in the Álmos branch. Seniority or *successio gradualis*, which appeared as an ancient law as opposed to primogeniture, which was the common order of succession in Christian monarchies, can be traced back to the succession customs of the 10th century Árpáds.